UDK: 904"652"(497.11)
174:902

Originalni naučni rad

https://doi.org/10.21301/eap.v21i3.7

Peđa Perić

Odeljenje za arheologiju,
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
pedjapericarh@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-8176-2003

Komodifikacija i komercijalizacija rimskog nasleđa u Srbiji – etički problemi

Apstrakt: Komodifikacija i komercijalizacija arheološke građe i lokaliteta obuhvataju aspekte komercijalne aktivnosti u domenu arheologije. *Komodifikacija* je proces kojim se kulturna baština transformiše u produkt namenjen sticanju profita, pri čemu se neretko zamagljuje njena autentičnost ili naučna zasnovanost. Sa druge strane, *komercijalizacija* kulturne baštine svodi se na druge, opšte aktivnosti sprovođene sa namerom povećavanja i/ili učvršćivanja tržišta definisanih, kulturno orijentisanih dobara ili usluga. Oba procesa primetna su na lokalitetima iz rimskog perioda u Srbiji, a sa sobom povlače različite probleme sa stanovišta profesionalne etike. Širi kontekst promocije rimskog perioda na tlu Srbije obeležen je i drugim problematičnim pojedinostima, poput ideje *genius loci* (*duh tla*) i narativa *Srbija, zavičaj rimskih careva* koji su međusobno povezani. Rimsko nasleđe se tim putem (zlo)upotrebljava kao pogodno sredstvo za uobličavanje baštinskog diskursa koji insistira na tobožnjem prestižu našeg klasičnog nasleđa i jedinstvenosti tla na kojem živimo. Ishod toga su proizvoljni zaključci i neutemeljene hipoteze primenjene na rimsku kulturnu baštinu. Cilj ovog rada je da ukaže na etičke (i naučne) probleme aktuelnih metoda koje se primenjuju pri promociji rimskog nasleđa, služeći se metodom kvalitativne analize sadržaja (medijskih intervjua, zvaničnih sajtova muzeja i lokaliteta, promotivnih materijala itd) i analizom diskursa (načina na koji se nasleđe predstavlja široj javnosti). Posmatranjem primera sa Gamzigrada, Viminacijuma i Medijane uočljivo je da promocija rimske kulturne baštine u Srbiji često završava u okvirima populističkih arheologija (umesto popularnih), što može da ima dalekosežne posledice u vidu diseminacije netačnih podataka i/ili (in)direktnog podsticanja nacionalističkih tendencija.

Ključne reči: javna arheologija, arheološka etika, rimski period, komodifikacija, komercijalizacija

Uvod – arheološka etika i arheološki turizam

Arheološka etika je složena oblast filozofije arheologije, koja obuhvata raznovrsna pitanja i probleme sa kojima se istraživači neretko susreću tokom svog rada. Njen osnovni cilj, u najširem smislu, jeste razlikovanje (moralno) isprav-

nih od neispravnih praksi u proučavanju, predstavljanju i korišćenju materijalne kulture, kao i pronalaženje odgovarajućih pristupa stručnom delovanju. Posredi je intelektualna delatnost zasnovana na promišljanju moralnih načela, zbog čega rešavanje etičkih problema u arheologiji zavisi od kontinuiranog dijaloga i saradnje među naučnicima, koji kroz polemike argumentuju nove i preispituju stare stavove. Uporedo sa razvojem arheologije kao naučne discipline, razvija se i svest o odgovornosti u ostvarivanju njenih ideala[1]. Ti ideali nisu fiksni, već podložni promenama, širenju ili sužavanju u skladu sa vrednosnim sistemima koji dominiraju unutar određene arheološke zajednice. Važno je na samom početku reći da etički problemi u arheologiji ne postoje kao unapred zadate kategorije nezavisne od istraživača (tj. nekakva „datost"[2]), već se prepoznaju i oblikuju u konkretnim društvenim okolnostima. Uprkos tome što su različiti aspekti arheološke etike i odgovornosti stručnjaka razmatrani[3] u srpskoj arheologiji (vid. npr. Babić 2013; Kuzmanović i Mihajlović 2018; Đerković 2025), njihova primena u praksi ostaje neujednačena i zavisi od institucionalnih, ekonomskih i društveno-političkih faktora.

U tom kontekstu, posebno se ističe jaz između etičkih okvira i njihove konkretne primene u odnosu sa javnošću, gde se smernice često suočavaju sa ograničenjima ustaljenih praksi. Arheološka etika razmatra širok spektar različitih stvari[4], ali u ovom radu pažnja će biti usredsređena na pitanja iz oblasti komodifikacije/komercijalizacije rimskog nasleđa i arheološkog turizma. Ova pitanja ne mogu da se razmatraju van šireg konteksta koji se prepliće sa politikom, nacionalizmom i oblašću koja se naziva „populističkom" arheologijom. Perpetuiranjem određenih interpretacija arheoloških lokaliteta, o kojima će biti reči u nastavku teksta, teži se ka popularizaciji nauke na način koji može da bude (i najčešće jeste) problematičan. Razlog za to počiva u baštinskom diskursu koji povlađuje nacionalističkim i etničkim aspiracijama šire javnosti, što uključuje i individue na pozicijama moći pomoću kojih se ostvaruje neophodna politička, pravna i finansijska podrška bez koje arheološki projekti ne bi mogli da se realizuju (vid. Cvjetićanin 2019, 789; Ucko 2016, 9-10).

Sa tim u vezi, javnosti je neretko ponuđena populistička verzija rimske prošlosti koja je intrigantna i aktuelna. Međutim, problem je u tome što svaka arhe-

[1] Ideali mogu biti u domenu društvenih ciljeva, stručne odgovornosti, naučnog integriteta itd.

[2] Samim tim arheološka etika nije kodifikovana, odnosno „data" ni u domaćem akademskom kontekstu.

[3] U srpskoj arheologiji etička pitanja retko su izdvojena kao posebna istraživačka oblast, već se najčešće razmatraju implicitno, kroz rasprave o teoriji discipline, društvenoj ulozi arheologije, upravljanju kulturnim nasleđem i konstrukciji identiteta.

[4] Vid. publikaciju iz 2006. godine: *The Ethics of Archaeology: Philosophical Perspectives on Archaeological Practice* (Scarre & Scarre eds.).

ologija takve vrste počiva na nekritičkom odnosu prema materijalnim ostacima, a u domen etike dospeva zbog činjenice da je stvaraju i promovišu stručna lica koja bi (makar u teoriji) trebalo da drže do određenog standarda kojim se ne narušava integritet arheološke nauke. Kako bih potkrepio ovakav, *a priori* izrečen stav o stanju javne (rimske) arheologije u Srbiji, u ovom radu ću koristiti metod kvalitativne analize sadržaja medijskih intervjua, veb-lokacija muzeja i lokaliteta i promotivnog materijala. Naučne publikacije, u poređenju sa medijima, nisu optimalno sredstvo komunikaciju sa širom (nestručnom) javnošću. Zbog toga ću na njih ukazivati u retkim slučajevima, kada prilike budu zahtevale dodatni kontekst. Drugi dominantni metod je analiza baštinskog diskursa, s obzirom na to da je ključno razumeti načine i specifičnosti diseminacije znanja o rimskoj prošlosti na našim prostorima. U te svrhe, izabrao sam studije slučaja sa Gamzigrada, Viminacijuma i Medijane koje će biti razmotrene u nastavku teksta.

Ozbiljnija komercijalizacija rimskog kulturnog nasleđa i razvoj arheološkog turizma u našoj zemlji započinju početkom 21. veka. To može da se posmatra u kontekstu ekspresnog i globalnog razvoja turizma (vid. Díaz-Andreu 2013, 226), pogotovo u poređenju sa prethodnim vekom. Zahvaljujući porastu životnog standarda, razvoju infrastrukture i transportu koji je na raspolaganju, ljudi lakše nego ikada ranije mogu da putuju i posećuju arheološke lokalitete. To u našoj zemlji nipošto nije bio slučaj 90-ih godina prošlog veka, s obzirom na to da su društveno-političke okolnosti na prostorima bivše Jugoslavije u potpunosti devastirale industriju turizma (vid. Popesku & Hall 2004). Sa druge strane, mnogi arheolozi (ne samo u Srbiji, već širom sveta) prilagođavaju svoje stručno delovanje neoliberalnom ekonomskom sistemu koji podstiče komercijalizaciju kulturne baštine i pretvara je u lukrativni deo ekonomskog sektora (vid. Oldham 2018, 6-7). Pod takvim okolnostima, stručnjaci neretko percipiraju javnost kao potrošače kojima kulturno nasleđe treba da se „prodaje" (Holtorf 2007, 149). Od uspeha takve metaforičke transakcije zavisi da li će institucije obezbediti potrebna pravna, politička i finansijska sredstva za neometano obavljanje rada. Na osnovu toga je moguće postaviti pitanje – da li je ikada etički opravdano (u bilo kakvom intenzitetu) modifikovati, hiperbolisati ili pak ignorisati naučne činjenice kako bi se ostvarili „viši" ciljevi arheologije?

Mnoge zemlje obiluju arheološkim ostacima iz rimskog perioda koji su prezentovani i prilagođeni potrebama turista na različite načine. Nije iznenađujuća potreba da se, u klimi regionalne i globalne konkurencije, rimskodobni lokaliteti u Srbiji na neki način istaknu svojom „autentičnošću". Sa ciljem sticanja prihoda, što se postiže privlačenjem većeg broja posetilaca, stručnjaci koji su zaposleni na arheološkim lokalitetima nastoje da njihova ponuda bude originalnija i/ili glamuroznija od drugih (Dujmović 2019, 145-146). U takvom razmišljanju, ukoliko je posredi popularizacija arheologije odgovornom i naučno zasnovanom metodologijom, ne bi trebalo da postoji problem. Sa tim u vezi, potrebno je povući

jasnu distinkciju između popularne i populističke arheologije.[5] Problemi i nedoumice nastaju, međutim, kada arheolozi svojim radom, uticajem i publikacijama verifikuju čitanja prošlosti koja počivaju na nezasnovanim i/ili nacionalističkim premisama (vid. Kohl 1998, 240-241). U slučaju prezentacije rimskih lokaliteta u Srbiji, posredi su dve međusobno povezane pojedinosti koje neretko stvaraju probleme – narativ o tlu Srbije kao tobožnjem „zavičaju" rimskih careva i koncept *duha tla* (*genius loci*) kojim se u ovom slučaju (in)direktno uspostavlja civilizacijski kontinuitet između rimskog sveta i savremene Srbije. Obe pojedinosti su našle svoje izražaje i uticale na interpretaciju rimske prošlosti.

Kako nasleđe postaje proizvod? Komodifikacija i komercijalizacija baštine

Ovo poglavlje uvodi ekonomsku perspektivu u proučavanje arheološkog nasleđa, sa posebnim fokusom na mehanizme putem kojih se arheološki nalazi i lokaliteti pretvaraju u tržišno relevantna dobra i usluge. U tim procesima profesionalni arheolozi imaju istaknutu i neretko presudnu ulogu. Pre svega, reč je o *komodifikaciji* kulturne baštine, odnosno o procesu u kojem nasleđe dobija monetarnu vrednost unutar tržišne ekonomije, pri čemu arheolozi, kroz interpretaciju i prezentaciju materijalne kulture, aktivno učestvuju u (pre)oblikovanju njenih potencijala i značenja u pravcu potrošački orijentisanih proizvoda (tj. dobara ili usluga) (vid. Murphy et al. 1995). Međutim, treba istaći da interpretativna višeznačnost artefakata i lokaliteta ni na koji način ne podrazumeva epistemološki relativizam. Nisu sve interpretacije podjednako validne, niti legitimne. Stoga je neophodno dati primat stručno utemeljenim narativima zasnovanim na proverljivim podacima, posebno onima koji otvaraju društveno relevantna pitanja, nasuprot afirmaciji romantizovanih i senzacionalističkih predstava prošlosti (vid. Cvjetićanin 2015, 368). Turizam podstiče komodifikaciju kulturnog nasleđa, što kao posledicu neretko ima etički upitne prakse sa stanovišta promocije i delovanja stručnjaka čija je obaveza da tom procesu pruže naučnu dimenziju (Layton & Wallace 2006, 46; 53).

[5] Popularna arheologija, kao i svaka druga oblast koja spada u domen popularne nauke, nije *per se* problematična. Štaviše, ona je neophodno sredstvo za diseminaciju arheološkog znanja, s obzirom na to da striktno naučna percepcija materijalne kulture može da deluje nejasno i neinteresantno široj javnosti. Odgovornost stručnjaka je u tome da, prilikom stvaranja popularnih arheoloških narativa, vode računa o naučnoj zasnovanosti i relevantnosti podataka koje koriste. Sa druge strane, populistička arheologija prioritizuje korist (političku, ideološku, finansijsku itd) u odnosu na naučnu evidenciju (vid. Perić 2026, 356). Popularna arheologija kombinuje pristupačnost sa integritetom, dok populistička arheologija predstavlja pristupačnost bez odgovornosti.

Komercijalizacija kulturne baštine, sa druge strane, obuhvata skup strategija i aktivnosti usmerenih ka razvoju, širenju i stabilizaciji tržišta dobara i usluga povezanih sa nasleđem (Díaz-Andreu 2013, 226). Iako su komodifikacija i komercijalizacija međusobno povezani procesi unutar šireg okvira tržišne ekonomije, među njima postoji jasna razlika.[6] Komodifikacija podrazumeva redukciju kulturne baštine na dobra ili usluge čija je glavna i najvažnija funkcija generisanje profita, što je često čini problematičnom jer može da dovede do gubitka autentičnosti, dekontekstualizacije i banalizacije višeznačnosti koja je karakteriše. Nasuprot tome, komercijalizacija ne mora nužno da ima negativne implikacije, ukoliko se sprovodi uz poštovanje profesionalnih i etičkih standarda, uključujući očuvanje integriteta lokaliteta, transparentnost interpretacije i odgovoran odnos prema zajednicama koje su sa tim nasleđem povezane. U tom smislu, ključni izazovi ne leže u samom uključivanju nasleđa u tržišne tokove, već u uspostavljanju ravnoteže između ekonomskih interesa i očuvanja njegove naučne, kulturne i društvene vrednosti. Ekonomija i kulturno nasleđe povezani su neraskidivom vezom, što je dovoljan povod za kritičku refleksiju u ovoj oblasti (vid. Zúñiga 2014, 153).

Naposletku treba istaći da je kulturno nasleđe, nezavisno od pomenutih ekonomskih aspekata, neretko povezano i sa nacionalističkim pretenzijama. Arheologija je oduvek bila važno sredstvo za konstrukciju ideje o naciji, s obzirom na to da pruža opipljive „istine" o poreklu i dugoj tradiciji jednog naroda (vid. npr. Hamilakis 2007, 16-17; Kohl 1998; Milosavljević 2022). Diskutujući o (zlo)upotrebi nauke u nacionalističke svrhe, pažnju možemo da usmerimo ka pseudoarheološkim narativima koje je, sa stanovišta rigorozne naučne analize, moguće opovrgnuti (vid. npr. Arnold 2006; Milosavljević i Palavestra 2017). Međutim, kada su u pitanju rimskodobni lokaliteti u Srbiji, posredi su kompleksni interpretativni okviri koji imaju svoje jedinstvene istorije nastajanja i ne mogu jednostavno da se otpišu kao pseudonauka. Na lokalitetima koji će biti razmotreni u narednim redovima, uočljiva je operacionalizacija jednog baštin-

[6] Odnos između komodifikacije i komercijalizacije ne mora da bude linearan, iako pod određenim okolnostima može da se posmatra kao uzastopni proces. Komercijalizacija ne zahteva uvek prethodnu komodifikaciju, s obzirom na to da može da se odnosi na stvari (tj. dobra i usluge) koje su već deo tržišne ekonomije. Međutim, u domenu kulturnog nasleđa, gde artefakti, lokaliteti i prakse izvorno nisu koncipirani kao „roba", komodifikacija često predstavlja preduslov za njihovu tržišnu upotrebu. U takvim slučajevima, komodifikacija podrazumeva transformaciju nasleđa u proizvod sa tržišnom vrednošću, dok komercijalizacija označava njegovu dalju upotrebu sa ciljem generisanja profita. Ovakvo stanovište implicitno je prisutno u teorijskim okvirima autora poput Ardžuna Apaduraja (Arjun Appadurai) i Loradžejn Smit (Laurajane Smith), koji ukazuju na procese prelaska kulturnih dobara u sfere tržišta (vid. npr. Appadurai 1986; Smith 2006).

skog diskursa koji, u kombinaciji sa konceptom *genius loci*, poseduje ideološku komponentu podložnu nacionalističkim zloupotrebama (Perić 2026, 372). Takvo „čitanje" rimskog nasleđa koje tlo naše zemlje etiketira kao tobožnje „jedinstveno" ili „civilizacijski predodređeno" podložno je shvatanju na različite načine (od rodoljubivog[7] do nacionalističkog), a samo po sebi podstiče komercijalizaciju nasleđa time što ga čini aktuelnim u javnoj sferi. Moralna nedoumica u takvim okolnostima svodi se na sledeće pitanje – da li upotrebu naučno upitnih i ideološki obojenih narativa pri komercijalizaciji arheološkog nasleđa možemo da opravdamo njihovom popularnošću i aktuelnošću u široj javnosti, s obzirom na to da ona predstavlja konzumente arheologije od kojih zavise naše ambicije, radovi i projekti?[8]

Kako rimsko nasleđe postaje aktuelno? „Zavičaj" careva i *duh tla*

Klasično nasleđe je, počevši od renesansnog perioda, korišćeno kao temelj za konstrukciju mita o evropskom kulturnom poreklu (vid. Dietler 2005, 36). Sa tim u vezi, ono poseduje jedinstvene potencijale koje je moguće, uz odgovarajuću preduzimljivost stručnih lica ili institucija, prilagoditi široj javnosti, učiniti aktuelnim i eksploatisati. Arheološki lokaliteti ne mogu da postanu popularni „prirodno", odnosno zahvaljujući potencijalima, već strategijama koje stručnjaci implementiraju u delatnosti i procese kojima se nasleđe planski popularizuje. To može da obuhvata narative kojima su lokaliteti definisani (interpretacije, mitovi), infrastrukturu (putevi, muzeji, prodavnice), medije (društvene mreže, filmovi, dokumentarci, članci) i već pomenutu komodifikaciju kulturnog nasleđa (pretvaranje nasleđa u proizvode za konzumaciju). Stručnjaci, u saradnji sa institucijama i ljudima na pozicijama političke moći, stvaraju autorizovane baštinske diskurse[9] koje šira javnost ne dovodi u pitanje. Ukoliko autorizovani baštinski diskursi nude javnosti trivijalne i/ili pojednostavljene verzije prošlosti,

[7] Termin „rodoljubivo" u ovom radu koristim kao manje radikalno opredeljenje u odnosu na „nacionalističko".

[8] Ovaj rad koncipiran je tako da postavi kritički orijentisana pitanja, ali na ovom mestu treba istaći da je moj odgovor nedvosmisleno odričan. Kulturno nasleđe, posmatrano u okvirima naučnih činjenica, poseduje više nego dovoljno potencijala da bude privlačno široj javnosti. Preduslov za to bila bi kreativnost i stručna odgovornost nadležnog kadra. Negativni aspekti senzacionalizacije i mitologizacije prošlosti odnose prevagu nad (prividno) pozitivnim.

[9] Autorizovani baštinski diskurs (*Authorized Heritage Discourse*), prema definiciji Loradžejn Smit (Laurajane Smith), predstavlja institucionalno utemeljen način razumevanja nasleđa koji privileguje stručni autoritet i narative nacionalnog identiteta (Smith 2006).

postoji rizik narušavanja integriteta arheološke nauke (vid. Cvjetićanin 2019, 801-802). Upravo kod takvih diskursa, kojima stručnjaci daju legitimitet putem publikacija ili nastupa u medijima, počiva jedan aspekt aktuelnosti rimskih lokaliteta u Srbiji. Radi se najpre o pomenutom narativu koje tlo Srbije karakteriše kao „zavičaj" rimskih careva, a potom i konceptu *duha tla* (*genius loci*) sa kojim je narativ povezan.

Pojedinosti narativa *Srbija, zavičaj rimskih careva* do sada su razmatrane na više mesta (vid. npr. Mihajlović 2023; Perić 2024; Perić 2026; Kuzmanović i Mihajlović 2018). Premisa narativa svodi se na to da je na tlu Srbije (mahom u 3. i 4. veku) rođen veliki broj rimskih careva[10], što bi sa sobom trebalo da povlači određena značenja relevantna srpskom društvu. Svest da je poveći broj rimskih careva rođen na tlu današnje Srbije prisutna je u istoriografiji duže od 100 godina, a njenim začetnikom smatra se istoričar Nikola Vulić koji je objavio nekoliko značajnih radova na tu temu.[11] Sve do 90-ih godina prošlog veka šira javnost u bivšoj Jugoslaviji, uključujući političare, nije marila za tako konstruisan baštinski diskurs, s obzirom na ideološku irelevantnost tzv. „ilirskih" careva iz perspektive marksistički orijentisane nauke (Mihajlović 2023, 291). Stvari su se promenile tokom raspada države koji je obeležen nacionalizmom i rastućim etničkim tenzijama. Reputacija Srbije u međunarodnoj zajednici bila je oštećena, stoga je Dragoslav Srejović želeo da podseti Evropu na činjenicu da je srpsko tlo u rimsko doba „podarilo" značajne ličnosti koje su oblikovale budućnost sveta (Кузмановић & Михајловић 2018, 130-133). Njegov cilj nije bio da istakne srpski identitet kao „superiorniji" ili „izvorniji" od drugih, već da (služeći se carskim ličnostima) ukaže na vezu teritorije Srbije sa tekovinama antičke, a time i evropske civilizacije.

U 21. veku simboličke konotacije careva rođenih na tlu Srbije prepoznate su i kao sredstvo kojim je rimske lokalitete u našoj zemlji moguće učiniti aktuelnim, vrednim pažnje i „autentičnim" (u odnosu na konkurenciju). Postepeno je dolazilo do snažnije afirmacije prethodnih narativa koji su povezivali carske

[10] Konkretan broj varira, ali najčešće je navođeno između 16 i 18.

Vid. npr. https://www.rtv.rs/sr_lat/kultura/poseta-sirmijumu-povratak-u-doba-rimljana_216117.html, pristupljeno jula 2026;

https://nsuzivo.rs/srbija/na-ovom-malom-prostoru-rodjeno-je-17-rimskih-imperatora-evo-zasto-bas-u-srbiji/, pristupljeno jula 2026;

https://www.blic.rs/vesti/drustvo/zavicaj-18-rimskih-careva/n4gtvyp; pristupljeno jula 2026.

[11] Posebno se istuču radovi *Konstantin Veliki* (Bratstvo XVII, 1924, 15-26), *Znameniti ljudi starog doba u našoj zemlji* (Bratstvo XVIII, 1925, 1-20) i *Vojvodina u najstarije doba* (Književni Sever II, 1926, 226-228). Iako u ovim radovima (pogotovo *Konstantinu Velikom*) postoje rodoljubive konotacije bazirane na *duhu tla*, Vulić je držao do stava da ne treba tražiti direktnu vezu između Srba i Rimljana.

ličnosti sa lokalitetima, a stvarali su se i novi. Sa ciljem jačanja ideje da je tlo Srbije tobožnji „zavičaj" rimskih careva, njihov konkretan broj je rastao iz godine u godinu.[12] Opravdano je reći da se narativ danas koristi najpre u svrhe senzacionalizacije i promocije rimskog kulturnog nasleđa (vid. Mihajlović 2023, 453-455). Problem leži u tome što nije samo nemoguće iz pisanih izvora saznati konkretan broj rimskih careva rođenih na teritoriji savremene Srbije, već su i mnoge interpretacije materijalnih ostataka koje ih povezuju sa carskim ličnostima naučno nepotkrepljene i (u najmanju ruku) problematične.[13] Medijska prisutnost i intrigantni narativi ispleteni oko lokaliteta doveli su (između ostalih faktora) do povećanja broja turista na nekoliko rimskodobnih lokaliteta u Srbiji poslednjih godina[14], ali je neophodno preispitati etičke dimenzije strategija kojima je takav uspeh ostvaren i poruke koje nestručna javnost može da primi prilikom poseta.

Primer komercijalizacije rimskog nasleđa upotrebom ovog baštinskog diskursa može da se ilustruje projektom *Itinerarium Romanum Serbiae*, čiji je osnovni cilj umrežavanje arheoloških lokaliteta iz rimskog perioda u jedinstvenu kulturnu rutu dugačku više od 600 kilometara, uz istovremeno unapređenje infrastrukture kako bi lokaliteti mogli da funkcionišu na visokom nivou. Pored toga, projekat teži promociji nacionalne kulturne baštine, jačanju svesti lokalnog stanovništva o značaju rimskog nasleđa, kao i unapređenju međunarodnog ugleda Republike Srbije. Sama ideja trebalo bi da ima izražen transnacionalni karakter, budući da je planirano da se ova ruta vremenom poveže sa sličnim arheološkim rutama u drugim državama. Njeni zagovornici rimsku kulturu posmatraju kao panevropski fenomen, smatrajući da njena promocija ne nosi nacionalističke konotacije koje bi mogle da odbiju[15] potencijalne posetioce (Mrđić

[12] Jedna od krilatica narativa glasi da je Srbija „druga posle Italije" po broju careva rođenih na njenoj teritoriji.

Vid. npr. https://www.telegraf.rs/zanimljivosti/2606769-srbija-je-kolevka-rimskih-imperatora-najvise-ih-je-rodjeno-na-prostorima-nase-zemlje, pristupljeno jula 2026.

[13] U ovom slučaju pozivam se na studije slučaja koje slede u nastavku teksta, mada postoje i druge (poput Glaca) koje bi trebalo detaljnije razmotriti u budućnosti (vid. Mihajlović 2023, 458-459).

[14] Vid. npr. https://www.politika.rs/sr/clanak/402415/Srbija-lezi-na-turistickoj-imperiji, pristupljeno jula 2026;

https://zajecaronline.com/na-feliks-romulijani-rekordan-broj-posetilaca-u-poslednjih-16-godina/, pristupljeno jula 2026.

[15] Podatak da je deo rimskih careva rođen na teritoriji koja pripada savremenoj Srbiji može da se doživi kao impozantno i interesantno nezavisno od nacionalne/etničke pripadnosti posetilaca lokaliteta. O tome, između ostalog, svedoče i izveštaji stranih medijskih kuća.

Vid. npr. https://www.bbc.com/news/av/world-europe-41516191, pristupljeno jula 2026;

https://visiteurope.com/experiences/serbias-ancient-roman-gem, pristupljeno jula 2026.

et al. 2010, 444–447). Širi kontekst narativa na kojem projekat počiva, međutim, dovodi u pitanje tvrdnju da njegova promocija ne povlači sa sobom nacionalističke konotacije. Taj kontekst nije sadržan u naučnim publikacijama, već se pronalazi u medijima i počiva na načinu na koji stručnjaci fraziraju i konstruišu poruke usmerene javnosti. Dr Miomir Korać, pokretač projekta *Itinerarium Romanum Serbiae* i nekadašnji direktor Arheološkog instituta, u svojim medijskim nastupima govorio je o fenomenu rađanja rimskih careva na tlu Srbije u ideološki opterećenom maniru. Takav sentiment uočljiv je u sledećim intervjuima:

> „Ovo su biste 18 rimskih imperatora rođenih na teritoriji Srbije. To je potpuno luda priča posebne vrste – od više od 80 imperatora 18 je rođeno ovde. To će tek dobiti svoju naučnu verifikaciju jer prosto **označava nešto**. U trećem veku Rim je u krizi i obraća se (to je sad naša interpretacija koja je u koliziji sa zapadnoevropskim istoriografima) **najzdravijem prostoru** rimske imperije u tom trenutku, a to su Ilirik i Mezija, dakle, ovi prostori oko nas."[16]
>
> „Jedan prostor, ovaj naš, izvanredan za život, dao je izvanredne civilizacije. Nama ne treba izraz tipa 'Srbi, narod najstariji.' Da li smo nekada bili najpametniji? Ne mi, nego ljudi koji su živeli ovde. U Lepenskom Viru pre 10000 godina ljudi skupljaju plodove, bave se lovom, prave naselja i imaju potrebu za prvom monumentalnom skulpturom, što se ne jede. To je eksplozija u glavi da bi se to napravilo. Zatim u istočnoj Srbiji, dva milenijuma kasnije, javljaju se prvi metalurzi, vade rudu, prerađuju je, prave predmete. To nije bilo ni u Španiji, ni u Nemačkoj, ni u Engleskoj. **Imate jedan kontinuitet civilizacije na ovom tlu od 9500 godina. Ne najstariji, već najpametniji**."[17]
>
> „Postoji neko Rimsko carstvo i u njemu rimski imperatori... I to je sve išlo svojim tokom, podrazumevajući da svi ti rimski imperatori potiču sa teritorije koja im je bila domicilna. Međutim, ispostavlja se da to baš i nije tako. Krajem 90-ih godina, radeći na nekom drugom projektu, prelistavajući razne spise i dokumenta, utvrdili smo – na opšte iznenađenje – da 18 rimskih imperatora potiče sa ove teritorije. I ako je to četvrtina, odnosno petina rimskih imperatora, onda se zapitate i shvatite da **to možda i nije slučajno"**.[18]

Podatak da je određeni broj rimskih careva, počevši od 3. veka, rođen na teritoriji savremene Srbije može da se objasni realnim istorijskim okolnostima i ne zahteva nikakvu mitologizaciju tobožnjeg „starobalkanskog gena".[19] Početkom 3. veka intenziviran je trend postavljanja ljudi konjičkog staleža (*equites*) na pozicije oficira, komandanata legija, guvernera provincija i drugih prestižnih funkcija (Strobel 2007, 271). Potiskivanje senatorskog staleža sa ključnih pozi-

[16] https://vreme.com/vreme/srecni-sluga-zakopanog-grada/, pristupljeno jula 2026.

[17] https://vreme.com/vreme/srecni-sluga-zakopanog-grada/, pristupljeno jula 2026.

[18] https://sputnikportal.rs/20230430/svi-putevi-vode-u-rim-biste-18-rimskih-imperatora-rodjenih-u-srbiji-stizu-u-srce-rimskog-carstva-marija-jakovljevic-1154933094.html, pristupljeno jula 2026.

[19] https://serbiantimes.info/potomci-rimskih-careva-naucnici-sa-harvarda-uporedili-srpski-i-starobalkanski-gen-evo-sta-su-otkrili/, pristupljeno jula 2026.

cija bila je taktička odluka vladajuće elite, izazvana potrebom za preraspodelom moći. U pitanju je jedna od ključnih promena perioda tzv. *krize 3. veka*, koja je smenom senatora sa visokih funkcija u korist konjičkog staleža uticala na reorganizaciju vojne i provincijske administracije i mogućnost da se istaknute ličnosti iz vojnih redova uzdignu na najviše državne pozicije, uključujući i carsku (Davenport 2012, 90-93; 107-108). U 3. veku, usled objašnjivih okolnosti, došlo je do pomeranja centra moći iz Rima u provincije, poput Gornje Mezije i Donje Panonije, gde će vremenom nastati jedan oblik nove vojne oligarhije.[20] Sumirano, ličnosti poreklom iz balkanskih provincija koje su dospele na carski položaj nisu ni po čemu „bolje" od drugih (npr. iz Galije ili Sirije), već za svoje karijerne uspehe mogu da zahvale promenjenim sociopolitičkim okolnostima. Ukoliko se ovakav fenomen predstavi javnosti kao anomalija koja „označava nešto", otvara se put ka neinformisanom i bezmalo pseudonaučnom poimanju rimske prošlosti.

Sa druge strane, pisani izvori na kojima počiva tvrdnja da je veliki broj careva rođen na tlu Srbije predstavlja posebno problematičan aspekt narativa.[21] Da bi se što pouzdanije rekonstruisala tema ili pojedinost koju istoričari proučavaju, potrebno je uzeti u razmatranje sva raspoloživa pisana svedočanstva (Barton 2005, 746). U suprotnom, dolazi do ograničenog i nepotpunog razumevanja minulih epoha. Međutim, za većinu careva u narativu tvrdnje su bazirane na veoma ograničenoj, protivrečnoj, a često i potpuno nepostojećoj evidenciji. Primera radi, za careve poput Hostilijana, Severa II, Vetraniona i mnogih drugih ne postoje gotovo nikakvi validni i neposredni dokazi da su rođeni na tlu koje pripada savremenoj Srbiji.[22] U nekim drugim slučajevima, poput Aurelijanovog, nailazi se na protivrečne podatke u izvorima, iz kojih se tendenciozno biraju oni koji idu u prilog pretpostavci da je rođen na ovim prostorima, dok su druge mogućnosti u potpunosti ignorisane.[23] U ovom trenutku, makar sa stanovišta

[20] Jedan deo careva za koje se navodi da su rođeni na tlu Srbije, poput Klaudija Gotskog, Aurelijana i Proba, spadaju u kategoriju ličnosti koje se neretko nazivaju *vojničkim carevima*.

[21] Pregled i problematizacija svih dostupnih pisanih izvora na kojima počivaju rekonstrukcije mesta rođenja rimskih careva u narativu nalaze se u: Perić, Peđa. 2024. *Narativ Tlo Srbije, zavičaj rimskih careva: Istorijat, naučna zasnovanost i etički problemi.* Master teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

[22] Uprkos takvim okolnostima, ti carevi su našli svoje mesto u okviru projekta *Itinerarium Romanum Serbiae*.

Vid. http://viminacium.org.rs/projekti/itinerarium-romanum-serbiae/, pristupljeno jula 2026.

[23] Aurelijanov slučaj odlično ilustruje navedenu kritiku. Pseudo-Aurelije Viktor govori da Aurelijan potiče sa prostora između Dakije i Makedonije (Epit. de Caes. 35. 1), Eutropije tvrdi da je rođen u Priobalnoj Dakiji (Eutr. 9. 13), a anonimni autor u

ozbiljnih rimskih studija, deluje potpuno nemoguće objasniti zbog čega je važno utvrditi tačan broj rimskih careva rođenih na tlu Srbije. Taj podatak je pre svega irelevantan, s obzirom na to da savremena Srbija sa Rimskim carstvom ne deli ništa izuzev prostorne dimenzije. Plasiranje priče široj javnosti koja se svodi na isticanje (nesaznatljivog) broja rimskih careva rođenih na teritoriji Srbije, ignorišući pritom okolnosti da je evidencija nepotpuna za većinu njih, predstavlja povredu etičkog principa[24] koji naučnicima nalaže da o svojim saznanjima izveštavaju u skladu sa raspoloživim dokazima.

Evidentno je, na primerima poput prethodno navedenih intervjua, da je implicitna premisa narativa postojanje tobožnjeg „civilizacijskog kontinuiteta" na prostoru koji danas naseljava srpski narod. Prividno naučnim podacima (brojem careva navodno rođenih na tlu Srbije) teži se formiranju javnog mnjenja u pravcu nacionalnog ponosa zasnovanog na teritoriji. To je ideja koja se krije iza koncepta *duha mesta* (*genius loci*) (vid. Babić & Kuzmanović 2015; Mihajlović 2013; Палавестра 2011), a eksplicitnu potvrdu takvog viđenja carskih zavičaja izrekao je prof. Aleksandar Jovanović u knjizi *Tlo Srbije, zavičaj rimskih careva*, gde govori da iza proučavanja lokalnog porekla careva stoji „pokušaj da se spozna nedreći *genijus loci* (*genius loci*) ovoga tla, baštenik svekolikog sećanja" (Jovanović 2006, 23). Takva ideja povlađuje ukusima šire javnosti, pa stoga i može da se iskoristi u svrhu popularizacije lokalnog rimskog nasleđa. Srpsko tlo percipira se kao „posebno" i „civilizacijski predodređeno" usled okolnosti da su carevi na njemu ponikli, što direktno pospešuje i upitne interpretacije kojima se fizički ostaci iz rimskog perioda vezuju za carske ličnosti. Poruka koja se šalje javnosti, svesnim ili nesvesnim putem, je ta da su lokaliteti značajniji ukoliko mogu neposredno da se povežu sa „grandioznim" ličnostima. Stručnjacima koji rade na komercijalizaciji baštine u takvom maniru ne treba pripisati uvek pogrešnu nameru (vid. Mihajlović 2023, 460-461), ali treba istaći negativne po-

Carskim povestima (*Historia Augusta*) navodi Sirmijum, Priobalnu Dakiju i Meziju kao mogućnosti (Div. Aur. 3. 1-2). Navedeni geografski okviri previše su široki da bi se sa bilo kakvom pouzdanošću tvrdilo da je Aurelijan rođen na tlu savremene Srbije. Pritom, *Carske povesti* koje navode Sirmijum važe za veoma problematičan i u mnogim segmentima fiktivan istorijski izvor (vid. Birley 2006, 23).

[24] Ne postoji univerzalni etički kod po kojem svi naučnici globalno moraju javnost da izveštavaju odgovorno i u skladu sa dokazima. Međutim, različite naučne zajednice širom sveta zalažu se za transparentnost, integritet i naučnu zasnovanost nauštrb senzacionalizma. Primera radi, fondacija *The World Conferences on Research Integrity* podvlači važnost nepristrasnosti i tačnosti prilikom izveštavanja. Vid. https://www.wcrif.org/guidance/singapore-statement, pristupljeno jula 2026.

sledice koje mogu da variraju od pogrešnog poimanja rimske prošlosti do (zlo) upotrebe u nacionalističkim diskursima.[25]

Poslednji rimski bog

Kasnoantički kompleks u Gamzigradu, poznat kao Feliks Romulijana, ubraja se među najreprezentativnije i najbolje očuvane primere rimske arhitekture na teritoriji današnje Srbije. Njegov značaj daleko prevazilazi nacionalne i regionalne okvire, budući da predstavlja jedinstveno svedočanstvo o političkim, ideološkim i kulturnim procesima kasne antike u širem evropskom i mediteranskom kontekstu. Upravo zbog takve vrednosti, UNESCO je 2007. godine ovaj lokalitet uvrstio na Listu svetske kulturne baštine (Popović 2010, 9), čime je dodatno potvrđen njegov međunarodni značaj i potreba za očuvanjem. Savremeni značaj lokaliteta ogleda se i u njegovoj ulozi u arheološkom turizmu, jer Gamzigrad svake godine privlači desetine hiljada posetilaca[26], kako iz Srbije, tako i iz inostranstva. Na taj način, Feliks Romulijana funkcioniše ne samo kao predmet naučnog istraživanja, već i kao važan resurs u procesu prezentacije i popularizacije rimskog nasleđa. U ranijim fazama istraživanja lokalitet je tumačen kao administrativni centar povezan sa eksploatacijom obližnjih rudnih resursa, odnosno kao sedište uprave rudnika ili, pak, vojni logor (Živić 2010, 16; Popović 2010, 8). Tek kasnijim arheološkim istraživanjima i analizom materijalnih nalaza utvrđeno je da se radi o Galerijevoj rezidenciji, što je u potpunosti redefinisalo značaj lokaliteta.[27]

Car Galerije zauzima centralno mesto u okviru narativa *Srbija, zavičaj rimskih careva*, pre svega zahvaljujući činjenici da je identifikacija Feliks Romulijane kao njegove rezidencije omogućila jasnije uobličenje ovog diskursa u akademskoj sferi 90-ih godina prošlog veka (vid. Кузмановић & Михајловић 2014, 130–133). Za razliku od većine vladara koji se u okviru narativa dovode u vezu sa teritorijom Srbije, Galerijevo poreklo oslanja se na relativno pouzdane i eksplicitne pisane izvore. Eutropije svedoči da je Galerije rođen u Dakiji, u blizini grada Serdike (Eutr. 9. 22), dok Pseudo-Aurelije Viktor pruža precizniji

[25] Način na koji se rimsko nasleđe u Srbiji predstavlja stranom auditorijumu, sa osvrtom na 18 careva, može da se ilustruje sledećim video-zapisom: https://www.youtube.com/watch?v=hRRYna79ywQ, pristupljeno avgusta 2026.

[26] Vid. npr. https://zamedia.rs/2023/01/12/feliks-romulijanu-i-zajecarski-muzej-posetilo-oko-40-hiljada-turista-u-2022-godini/, pristupljeno jula 2026.

[27] Preciznije, veza između Galerija i Gamzigrada potvrđena je otkrićem arhivolte sa natpisom FELIX ROMULIANA u jugozapadnom delu lokaliteta 1984. godine (Popović 2010, 9). Romula je ime Galerijeve majke, u čiju čast je car podigao mesto *Romulianum,* sudeći po svedočanstvu Pseudo-Aurelija Viktora (Epit. de Caes 40, 16).

podatak, locirajući njegovo poreklo u Priobalnoj Dakiji i dovodeći ga u direktnu vezu sa mestom po imenu *Romulianum* (Epit. de Caes. 40, 16). U tom kontekstu, brojni nalazi sa Romulijane tumače se kroz prizmu Galerijeve ličnosti, njegove političke karijere, ideoloških opredeljenja i okolnosti njegove smrti. Istovremeno, ove interpretacije nisu ostale ograničene isključivo na akademski diskurs. Pojedini aspekti Galerijeve biografije postali su sastavni deo narativa koji se koristi u prezentaciji lokaliteta široj publici. Njegovo poreklo, odnos prema majci Romuli, kao i okolnosti podizanja i funkcije kompleksa inkorporirani su u interpretativne modele namenjene turistima, čime se doprinosi popularizaciji lokaliteta, ali i oblikovanju savremenog razumevanja njegove prošlosti.

Ne postoji ništa inherentno problematično u korišćenju Galerijevog lika i dela pri promociji Feliks Romulijane. Naprotiv, to je sasvim očekivano i poželjno. Interpretativni problemi mogu da nastanu u trenutku kada se pojedini aspekti Galerijeve ličnosti koriste u maniru krilatica, ne produbljujući i ne objašnjavajući kontekste i značenja, što kao posledicu ima netačno poimanje rimske prošlosti u široj javnosti. Najbolji primer za to je proglašavanje Galerija za „poslednjeg rimskog boga", što je posledica pogrešnog razumevanja i izvlačenja iz konteksta rada *Diva Romula – Divus Galerius*[28] koji je napisao Dragoslav Srejović. Autor, koji se nedvosmisleno ogradio od zaključka, ukazivao je na mogućnost da se na Gamzigradu odigrala poslednja apoteoza u Rimskom carstvu obavljena na tradicionalni način.[29] Međutim, godinama kasnije, Galerije se još uvek proglašava „poslednjim rimskim bogom"[30]. Iza ovakve, na prvi pogled ne toliko važne kritike, krije se jedna ideja koja je zajednička mnogim primerima koji za cilj imaju popularizaciju, a posledično i komercijalizaciju rimskog nasle-

[28] Galerijeva apoteoza **verovatno** je poslednja apoteoza u rimskom svetu obavljena na **tradicionalan** način. Čini se da je već Dioklecijanu, koji je umro 313. godine, apoteoza bila uskraćena, a prvi imperator koji je posle njega okončao život prirodnom smrću i u normalnim okolnostima bio je Konstantin, čija konsekracija označava radikalan prekid sa tradicijom. (Срејовић 2010, 164) (naznačio P.P.)

[29] Galerije nije bio poslednji rimski car koji je posthumno dobio titulu *divus*. Ostaje otvoreno pitanje da li njegova apoteoza uopšte može da se smatra poslednjom sprovedenom na tradicionalan način, imajući u vidu mogućnost da je i Julijan Otpadnik (paganski vladar sklon tradiciji) bio deifikovan nakon smrti 363. godine. Na to posredno upućuju svedočenja Sokrata Sholastika (Hist. Eccle. III) i Amijana Marcelina (Amm. Marc. XXVI). Ne može stoga da se isključi mogućnost da je Julijanu bila upriličena tradicionalna apoteoza koja jednostavno nije eksplicitno zabeležena u sačuvanim pisanim izvorima.

[30] Vid. npr. https://felixromuliana.rs/o-feliks-romulijani/, pristupljeno jula 2026; https://www.youtube.com/watch?v=6waGP7aIL64, pristupljeno jula 2026; [h]ttps://www.youtube.com/watch?v=e4HNss69cLc, pristupljeno jula 2026.

đa. Posredi je ideja da isključivo „posebnost" ili „ekskluzivnost" čini lokalitet ili deo lokaliteta važnim.

Maguri, sakralno-funerarnom kompleksu koji se vezuje za Galerijevu apoteozu, arbitrarno se uvećava vrednost problematičnom tvrdnjom da je na njoj poslednji put rimski car postao „bog". U najboljem slučaju takva tvrdnja može da zavara javnost i pruži joj nedovoljno dobro poimanje carskog kulta u rimskog periodu, a u najgorem je netačna. Sakralno-funerarni kompleks na Maguri, na kojem se zaista odigrao vid simbolične sahrane cara (vid. Popović 2010; Srejović 2010), bio bi od neprocenjivog značaja i bez insistiranja na tvrdnji da Srbija baštini „poslednjeg rimskog boga". Apoteoza može (i treba) da bude pojedinost rimskog perioda koja se prilagođava potrebama turista i inkorporira u popularnu arheologiju, ali je važno na kakav će način to biti učinjeno. U rimskom periodu, poštovanje preminulih careva ne implicira njihovu ontološku identifikaciju sa bogovima, već pre označava kompleksan skup društveno-religijskih normi i praksi koje su neposredno strukturirale svakodnevicu različitih društvenih aktera (Chalupa 2007, 266–267). U odsustvu jasne problematizacije pitanja identiteta i ontološkog statusa deifikovanog cara, neupućena javnost lako može da zapadne u anahronističke interpretacije carskog kulta, projektujući savremene koncepcije Boga ili „božanskog" na figuru Galerija. Okolnost da naša zemlja (navodno) baštini „poslednjeg rimskog boga" nije važnija od relevantnih i poučnih pitanja koje prezentacija carskog kulta široj javnosti može da ponudi.[31]

Treba istaći i da je Galerijeva ličnost bila predmet pravdanja i istorijskog revizionizma od strane pojedinih stručnjaka, što otvara novu dimenziju problema sa naučnog i etičkog stanovišta. Galerije u hrišćanskim izvorima ima lošu reputaciju, što je posledica njegovog učešća u progonima vernika, a to je shvaćeno kao povod za ispravljanje „istorijske nepravde" prema caru čija je uloga navodno bila manja nego što na prvi pogled deluje (vid. Mihajlović 2023, 459). Takav sentiment primetan je još u knjizi *Tlo Srbije, zavičaj rimskih careva* prof. Aleksandra Jovanovića[32], a u medijima je ta načela dodatno razvio Bora Dimitrijević, nekadašnji direktor Narodnog muzeja u Zaječaru. Ideja, nastala nesumnjivo sa pristrasnošću prema Galeriju kojeg naša zemlja baštini, zasniva se na tome da je car „oklevetan" tekstovima hrišćanskih pisaca koji su gajili predrasude prema njegovom provincijskom poreklu, dok je u realnosti svojim Ediktom o toleranciji ponudio iste blagonaklone stavove kao Konstantin dve

[31] Primera radi: Šta je biti „bog" značilo u Rimskom carstvu? Zašto je carski kult bio važan u provincijama? Kako je „običan" narod doživljavao deifikovanog cara? Šta carski kult može da nam kaže o odnosima moći u Rimskom carstvu?

[32] Aleksandar Jovanović u knjizi *Tlo Srbije, zavičaj rimskih careva* ističe da Galerije nije odgovarao hrišćanskim predstavama o vaseljenskom vladaru, te da je upravo zbog toga njegov Edikt o toleranciji ostao gotovo neprimećen, uprkos tome što je, prema autoru, zastupao „iste stavove" kao i Milanski edikt (Јовановић 2006, 163).

godine kasnije.[33] Poenta na ovom mestu nije zalaženje u detalje zbog kojih je ovakva tvrdnja netačna, već isticanje fenomena u kojem osobe na poziciji autoriteta promovišu lokalitete stvarajući (ili ponavljajući) priče koje nisu naučno zasnovane. Opravdano je pretpostaviti da je krajnji cilj rehabilitovati istorijsku ličnost samo i isključivo usled okolnosti da se u našoj zemlji nalazi njegov rezidencijalni kompleks. Drugim rečima, retrospektivno se uvećava značaj jednog cara posmatranog najpre kao graditelja Feliks Romulijane, dok su kompleksnosti i potencijali njegove ličnosti skrajnuti zarad uspostavljanja pojednostavljenog narativa o njegovom životu.[34]

Carski mauzoleji

Viminacijum se ubraja među najposećenije i turistički najrazvijenije arheološke lokalitete u Srbiji. Lokalitet svake godine privlači veliki broj domaćih i stranih posetilaca. U tom smislu predstavlja značajan turistički potencijal Srbije, u čiji razvoj, promociju i infrastrukturu se kontinuirano ulaže još od početka 21. veka. Za razliku od većine rimskih gradova na prostoru Srbije, Viminacijum nije prekriven savremenim naseljem, što znatno olakšava arheološka istraživanja. Delovi lokaliteta koji su već istraženi pretvoreni su u atraktivne celine dostupne posetiocima, koje osim arheoloških sadržaja omogućavaju i organizaciju različitih kulturnih događaja (vid. Марковић & Петровић 2012, 254). Prisustvo narativa *Srbija, zavičaj rimskih careva* na ovom lokalitetu je eksplicitno i jasno uočljivo. Najvidljiviji tragovi nalaze se u okviru naučnoistraživačkog centra (*Domvs Scientiarvm Viminacivm*), gde se nalazi tzv. *Plava dvorana* sa

[33] Pogrešno izjednačavanje Edikta o toleranciji sa Milanskim ediktom često služi da se Galerije postavi u istu ili sličnu ravan sa Konstantinom Velikim, iako su istorijski konteksti njihovog nastanka bitno različiti, a sam Milanski edikt znatno sadržajniji i dalekosežniji. Konstantin i Licinije ne samo da su legalizovali hrišćanstvo, već su naložili i povraćaj oduzete imovine, verovatno sa ciljem stabilizacije države nakon progona i građanskih sukoba, uz sasvim mogući uticaj Konstantinove lične pobožnosti (Mazurkiewicz 2012, 36; Mutie 2021, 37–42). Nasuprot tome, Galerijev edikt ograničen je na dekriminalizaciju hrišćanstva i obustavu progona, bez restitucije ili priznanja učinjene nepravde, ili izjednačavanja sa tradicionalnom religijom. Hrišćanima se pod Galerijevim ediktom dopuštao opstanak pod uslovom lojalnosti državnom poretku (Pásztori-Kupán 2019, 186–188).

[34] Ideje zasnovane na pravdanju i pokušaju rehabilitacije Galerija nisu pronašle mesto u naučnim publikacijama, izuzev knjige Aleksandra Jovanovića koja se može smatrati naučno-popularnom. Međutim, to ne menja činjenicu da je takav sentiment, pušten u cirkulaciju od strane autoriteta, mogao negativno da utiče na mnjenje jednog dela šire javnosti zainteresovane za rimsku prošlost.

izloženim bistama 18 rimskih careva rođenih na tlu Srbije[35], poređanih tako da uokviruju hristogram[36] u centru prostorije. Uvid u interpretacije određenih pojedinosti na lokalitetu takođe ukazuju na svetonazor zasnovan na ideji da je tlo Srbije zavičaj rimskih careva. Usled takvih okolnosti, Viminacijum predstavlja adekvatan studijski slučaj u domenima javne arheologije, odnosa sa javnošću i arheološke etike.

Brojni autori iz oblasti javne arheologije predložili su različite tipove odnosa između arheologa i javnosti (vid. npr. Oldham 2018, 3-7; Richardson i Alamansa-Sánchez 2015, 197-199). Ipak, za potrebe razmatranja Viminacijuma, autor ovog rada kao najprikladniji izdvaja model *odnosa sa javnošću* (*Public Relations*, skraćeno PR) koji je formulisao Kornelije Holtorf (Cornelius Holtorf). U okviru ovog pristupa, osnovna svrha komunikacije sa javnošću jeste jačanje društvenog ugleda arheologije kako bi se obezbedila podrška u vidu finansijskih, pravnih, političkih i drugih resursa od kojih disciplina u realnosti zavisi. Drugim rečima, zagovornici ovog modela teže da svoj rad učine vidljivim, aktuelnim i privlačnim što širem krugu ljudi, uključujući donosioce odluka i uticajne aktere. To se često ostvaruje kroz promociju, lobiranje i senzacionalističke strategije, koje otvaraju etičke dileme. U pojedinim slučajevima pribegava se pojednostavljenim, preuveličanim ili nedovoljno utemeljenim interpretacijama prošlosti kako bi se pobudilo interesovanje publike, što zauzvrat donosi podršku neophodnu za funkcionisanje arheoloških praksi. Suštinski problem leži u pretpostavci da arheološki nalazi sami po sebi nisu dovoljno „privlačni", pa se svesno poseže za njihovim prilagođavanjem ili modifikovanjem radi ostvarivanja profesionalnih ciljeva (Holtorf 2007, 150-157).

Ovakav pristup vraća nas na pitanje koje je postavljeno u uvodnom delu ovog rada, koje glasi: da li je ikada etički opravdano (u bilo kakvom intenzitetu) modifikovati, hiperbolisati ili pak ignorisati naučne činjenice kako bi se ostvarili „viši" ciljevi arheologije? Kao i kod mnogih spornih tema u arheološkoj etici, odgovor zavisi pre svega od lične perspektive istraživača. Ono što jedni vide kao neprihvatljiv način komunikacije i prikupljanja sredstava, drugi mogu da

[35] Vid. npr. https://www.b92.net/o/vesti/vesti?nav_id=538987, pristupljeno jula 2026. http://viminacium.org.rs/izlozbe/izlozbe-u-inostranstvu/, pristupljeno avgusta 2026. https://www.euronews.rs/kultura/aktuelno-iz-kulture/82882/viminacijum-do-koloseuma-izlozba-posvecena-rimskim-carevima-iz-srbije-uskoro-u-italiji/vest, pristupljeno avgusta 2026.

[36] Većina careva čije su biste izložene nije bila hrišćanske veroispovesti, stoga je poruka i simbolička konotacija hristograma u sredini *Plave dvorane* usmerena isključivo prema posetiocima. Vredi napomenuti i da biste nisu napravljene po uzoru na nalaze iz Viminacijuma. Neke biste (poput Hostilijanove, Vetranionove ili Severove) napravljene su po uzoru na retke (i upitne) portrete iz drugih delova Carstva ili, pak, numizmatičkog materijala koji daje uprošćen i neretko šematizovan vizuelni prikaz cara.

smatraju legitimnim u širem kontekstu praktičnih potreba i ograničenja struke. Ipak, važno je imati u vidu da načini na koje se prošlost predstavlja u javnom prostoru oblikuju percepcije i vrednosti publike, često sa dugoročnim posledicama. „Javnost" ne treba da se doživljava kao homogena kategorija, već skup različitih grupa i pojedinaca sa sopstvenim predstavama o arheologiji i različitim mogućnostima da sa njom stupe u kontakt (Oldham 2018, 2; Richardson and Alamansa-Sánchez 2015, 200-205). Upravo zbog tih razlika, isti narativi mogu da se shvate na različite, ponekad i problematične načine. U slučaju narativa *Srbija, zavičaj rimskih careva*, kao što je rečeno, posebno je sporna ideja da je tobožnja „posebnost" ovog podneblja razlog velikog broja careva rođenih na njemu.

Insistiranje na „carskoj" prirodi lokaliteta najbolje može da se ilustruje primerima interpretacija monumentalnih grobnica. Pre više od 20 godina, šira javnost je prvi put upoznata sa tvrdnjom da je na Viminacijumu otkriven mauzolej cara Hostilijana. Tom prilikom organizovana je prezentacija nalaza kojoj su prisustvovali tadašnji ministar kulture i zamenik ministra za nauku i tehnologiju.[37] Događaj je, između ostalog, uključivao i simulaciju funusa cara Hostilijana (vid. Jovanović 2006, 39). Važno je istaći da ne postoje naučni dokazi koji bi potvrdili pretpostavku da je na tom mestu sahranjen Hostilijan. Argumenti u prilog toj interpretaciji zasnivali su se pre svega na činjenici da je na Viminacijumu (do tada) bilo istraženo više od 13.000 grobova osoba različitog društvenog statusa, među kojima nijedan nije bio toliko monumentalan kao pomenuti mauzolej. Kao dodatni pokazatelji navođeni su tragovi spaljivanja i prisustvo zlatnih predmeta. Međutim, slabosti ove pretpostavke nisu obznanjene javnosti. Potvrda identiteta pokojnika trebalo je da bude obezbeđena DNK analizom uzorka iz zuba, koji je upućen u Australiju, ali ni nakon više od dve decenije rezultati nisu objavljeni. Do danas nijedan stručnjak iz oblasti arheologije ili istorije nije ponudio obrazloženje zbog čega se ovaj mauzolej dovodi u vezu sa ličnošću Hostilijana (Mihajlović 2023, 454). Ukoliko je razlog za takvu promociju mauzoleja bio *ad hoc* utilitarne prirode (tj. sigurnost lokaliteta koji se nalazi u blizini termoelektrane ili, pak, obezbeđivanje sredstava za iskopavanja), nameće se sledeće pitanje: zbog čega se, više od 20 godina kasnije, još uvek insistira na takvoj interpretaciji pri prezentaciji viminacijumske nekropole široj javnosti?[38]

Usled nepostojanja dokaza, primenom Okamove oštrice moguće je potpuno obesmisliti tumačenje mauzoleja u maniru „carskog". Međutim, neophodno je osvrnuti se na samog Hostilijana, zato što njegov slučaj predstavlja *par excellence* primer komodifikacije istorijske ličnosti. Komodifikovanje osobe iz prošlosti svodi se na korišćenje njenog imena, prikaza ili životne priče pri pro-

[37] https://www.blic.rs/kultura/vesti/otkriven-mauzolej-rimskog-cara-hostelijana/qj6s1es, pristupljeno jula 2026.

[38] Vid. http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/turizam/, pristupljeno jula 2026.

izvodnji dobara ili usluga koje imaju monetarnu vrednost u sadašnjosti.[39] Car Hostilijan je, verovatno po inerciji, postao svojevrsni „simbol" lokaliteta nakon inicijalne interpretacije mauzoleja. Na to ukazuje činjenica da je njegova ličnost i (upitna) životna priča iskorišćena kao tema društvene igre po imenu *Misterija imperatorove smrti*. Zadatak igrača je da, preuzimajući ulogu rimskih građana, razotkriju nejasne okolnosti smrti Hostilijana. Iako je osnovna namera igre da kroz zabavan pristup približi arheologiju mlađim generacijama, u njenom konceptu uočavaju se problematični aspekti koje treba podvući. Na ambalaži igre prikazan je tzv. „Hostilijanov mauzolej", čija interpretacija još uvek ne može da se opravda dokazima. Na taj način se nezasnovana pretpostavka predstavlja javnosti kao činjenica, pod okriljem edukacije i popularizacije nauke. Dodatno, problematična je i ideja da se ubica Hostilijana traži u Viminacijumu, imajući u vidu da ne postoje pouzdaniji podaci o mestu njegove smrti.[40]

„Hostilijanov mauzolej" nije jedina monumentalna grobna celina koja je proglašena za „carsku". U intervjuu za *Novosti* 2018. godine, dr Miomir Korać je izjavio kako „nema nikakve sumnje" da je jedan novootkriveni mauzolej pripadao rimskom caru. Argumentacija je zasnovana na okolnosti da su prilikom iskopavanja, u šutu, pronađeni artefakti koji impliciraju carski funus (deo jedne glave ukrašene lovorovim vencem, fragmenti orlovih krila, ruka na balčaku gladijusa).[41] Uopšteno gledano, ovakvi nalazi ne garantuju carsku sahranu i potpuno je pogrešno pretendovati na odgovor. Međutim, mnogo veći problem je činjenica da je ovakva interpretacija plasirana u javnost (na senzacionalistički način) pre nego što je terenski rad okončan i materijal obrađen (vid. Mihajlović 2023, 455). U slučaju prethodnog mauzoleja, opskurnost cara Hostilijana učinila ga je pogodnim kandidatom za interpretaciju. Novootkrivenom mauzoleju nije pripisana nijedna konkretna carska ličnost, već je navedeno da pripada „mladom imperatoru". Još uvek nije razjašnjeno koji je car u pitanju, ali je potrebno skrenuti pažnju na to da je „Hostilijanov mauzolej" u istoj izjavi za medije poslužio kao sredstvo za legitimaciju tumačenja novog mauzoleja. Posredi je bio još jedan pokušaj da se narativ o srpskom tlu kao tobožnjem zavičaju careva osnaži. Plasiranje tumačenja u medije pre nego što se situacija na terenu detaljno ispita, sa ciljem promocije lokaliteta, sa etičkog stanovišta trebalo bi da se shvati kao problem vredan pomena i iznalaženja rešenja u budućnosti.

[39] Primera radi, u ponudi restorana na Viminacijumu nalazi se „Hostilijanov omlet sendvič".

Vid. https://viminaciumpark.rs/usluge/restoran/, pristupljeno jula 2026.

[40] Pseudo-Aurelije Viktor tvrdi da je Hostilijan umro bolujući od kuge (Epit. de Caes. 30. 2), dok Zosim tvrdi da ga je usmrtio car Trebonijan Gal (Hist. Nova I, 25. 2). Viminacijum se kao mesto Hostilijanove smrti ne pominje ni u jednom poznatom pisanom izvoru.

[41] https://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:722959-Otkriven-carski-mauzolej, pristupljeno jula 2026.

Konstantinova zadužbina

Monumentalna vila sa peristilom na Medijani neretko se predstavlja kao mesto na kojem je nekada boravio car Konstantin. Sa tim u vezi, vila je okarakterisana kao „Konstantinova zadužbina"[42]. To je interpretacija koja (za razliku od „Hostilijanovog mauzoleja") nadmašuje medije i turizam, često dospevajući u akademsku sferu. Poreklo ovakvog tumačenja seže u 1958. godinu, a potiče iz knjige *Mediana – Niš u rimsko doba*, gde autor Konstantinu – u širem kontekstu njegovog porekla – pripisuje vlasništvo nad vilom (Nenadović 1958, 4-5). Tumačenje je, manje od dve decenije kasnije, doveo u pitanje dugogodišnji rukovodilac arheoloških istraživanja na Medijani, dr Petar Petrović, koji je skrenuo pažnju na okolnost da je tokom sukoba Konstantina i Licinija antički Nais najverovatnije pripadao Liciniju (Petrović 1976, 39). Isti autor je kasnije ozbiljnije kritikovao hipotezu da je vila pripadala Konstantinu, ističući podatak da je ona možda pripadala izvesnom Remetalku, verovatno guverneru provincije Sredozemne Dakije (Petrović 1993, 72-73). Nauka još uvek ne može da pruži odgovor na pitanje vlasništva nad vilom, ali je bezbedno tvrditi da ne postoje odgovarajući dokazi pomoću kojih bi tvrdnja da je pripadala Konstantinu bila opravdana. To, međutim, ni na koji način nije sprečilo perpetuiranje nezasnovanog tumačenja. Pre 10 godina objavljena je monografija po imenu *Konstantinova vila u Medijani* (Vasić et al. 2016), a tvrdnja se ponavlja i u novijim naučnim radovima (vid. npr. Ljubomirović 2019, 67; Mlađenović 2022, 41).

Ovaj fenomen ne treba posmatrati odvojeno od simboličkih konotacija koje Konstantinova ličnost sa sobom povlači. Značajna odlika aproprijacije Konstantina ogleda se u njegovom potencijalu da objedini različita tumačenja lokalne rimske prošlosti. Kao rimski car, Konstantin može da se koristi pri izgradnji identiteta baziranog na „evropskim vrednostima". Istovremeno, njegova povezanost sa Vizantijom i hrišćanstvom čini ga važnim za srpski kulturno-istorijski i religijski identitet. Iz tog razloga, simbolički aspekti njegove ličnosti jednako su primenljivi u okvirima koje zagovaraju modernistička i tradicionalna tumačenja rimske prošlosti. Nijedan drugi car kojeg Srbija baštini ne poseduje toliku slojevitu simboliku. Sa tim u vezi, Konstantinova ličnost predstavlja neprocenjivi simbolički resurs za grad Niš, u kojem različita javna mesta, institucije, objekti i sl. nose njegovo ime (Kuzmanović & Mihajlović, 141-142). Svetonazor Konstantinovog lika i dela možda može da se uzme kao potencijalni faktor pri istrajavanju u interpretaciji koja će gradu Nišu dati otelovljenu, fizičku potvrdu njegovog prisustva u antici. Zvanična veb-stranica Narodnog muzeja u Nišu danas, uprkos kritikama tumačenja, Medijanu predstavlja kao „Konstan-

[42] https://www.rts.rs/lat/tv/rts-nauka/4781640/putevi-rimskih-careva-konstantinova-zaduzbina--nais-i-medijana.html, pristupljeno jula 2026.

tinovu zadužbinu."[43] Pitanje koje bi u ovom kontekstu moglo da bude uputno glasi – da li je vilu na Medijani neophodno povezivati sa Konstantinom, iako za to ne postoje adekvatni dokazi, kako bi se ostvarili ideološki, simbolički i naposletku turistički potencijali lokaliteta?[44]

Kritike ovakvog tumačenja Medijane ne idu uvek u istom smeru, a o tome svedoči slučaj tzv. građevine sa oktogonalnom prostorijom, smeštene uz bedeme niške tvrđave. U pitanju je građevina ukrašena mozaicima i fresko slikarstvom, sa bočnim prostorijama koje su „oficijelnog i privatnog" karaktera. Karakteristike objekta ukazuju na mogućnost da je služio za odsedanje činovnika ili magistrata koji su povremeno boravili u Nišu (vid. Ljubomirović 2019, 65). Pojedini stručnjaci iz Zavoda za zaštitu spomenika u Nišu su 2011. godine, kritikujući aktuelno tumačenje Medijane, istupili u medije sa tvrdnjom da je građevina sa oktogonalnom prostorijom zapravo Konstantinova rezidencija.[45] Za razliku od Medijane, koja je „prosta i plitka", istraživanje Niške tvrđave (na kojoj se građevina nalazi) zahteva previše vremena i sredstava. Zbog toga je, navodno, Medijana postala favorizovana u odnosu na Nišku tvrđavu i stekla privilegiju da bude okarakterisana kao rezidencija cara. U ovom slučaju, umesto kritike zasnovane na odsustvu podataka na Medijani, stručnjaci koji predstavljaju interese svoje institucije pretendovali su na već problematičnu interpretaciju. Čitava situacija odigrala se neposredno pred proslavu 1700 godina od donošenja Milanskog edikta, što je usled okolnosti da je Medijana zauzimala istaknutu poziciju tokom proslave verovatno bio i povod za ton prisutan u intervjuu. Ovaj primer, 15 godina kasnije, ostaje ilustrativan zato što otkriva još uvek važeći *status quo* koji nalaže da su veće šanse da lokalitet pridobije finansijsku i političku podršku ukoliko se vezuje za nekog cara. To odgovara Holtorfovom *Public Relations* modelu, imajući u vidu da svest o važnosti „carskog prisustva" utiče na načine kojima će arheologija biti predstavljena široj javnosti.

Medijana je 2013. godine, tokom proslave jubilarnih 1700 godina od donošenja Milanskog edikta, predstavljena u maniru „Konstantinove zadužbine".[46] Detaljnije analize pojedinosti vezanih za ovu proslavu prevazilaze okvire ovog rada, ali je indikativno osvrnuti se na (u medijima verbalizovanu) ideju koja je iza nje stajala. Tadašnji ministar kulture i informisanja Bratislav Petković izja-

[43] https://narodnimuzejnis.rs/RS/o-muzeju/objekti/medijana/, pristupljeno jula 2026.

[44] Na značaj vile u Medijani kao zadužbine cara Konstantina pozivao se i aktuelni Ministar kulture Nikola Selaković, svega dve nedelje pre pisanja ovog rada. Vid. https://www.b92.net/lokal/nis/kultura/246884/medijana-u-nisu-dobija-vise-od-97-miliona-dinara-za-obnovu-i-zastitu/vest, pristupljeno jula 2026.

[45] https://web.archive.org/web/20110809012440/http://www.pravda.rs/2011/03/13/turska-tvrdjava-krije-carski-grad/, pristupljeno jula 2026.

[46] https://www.seecult.org/godina-u-znaku-jubileja-milanskog-edikta/, pristupljeno jula 2026.

vio je da proslava predstavlja šansu da Srbija „unapredi svoj turizam i kulturnu ponudu".[47] S obzirom na kritike koje su bile usmerene u različitim pravcima, od nacionalističkih implikacija proslave[48] do neodgovornog upravljanja finansijskim resursima[49], ostaje otvoreno pitanje da li je ideja u bilo kojim segmentima na kraju ostvarena. Međutim, način na koji su Niš i Medijana shvaćeni u okviru proslave otkriva čvor ideja i simbolike o kojima se govorilo u prethodnim redovima. Prisvajanjem Konstantina Velikog, Srbija treba da pokaže (sopstvenim građanima, ali i svetu) neraskidive veze sa tekovinama „evropske civilizacije".[50] Konstantin je rođen u Nišu, što je stvar na koju bi trebalo gledati sa ponosom[51], čime se (ne)svesno perpetuiraju stanovišta ideje *duha tla*. Simbolika stvara lukrativnu priliku za unapređenje turizma, što se pospešuje intrigantnim i aktuelnim narativima na lokalitetima. Potkrepljenija hipoteza da je vila na Medijani pripadala provincijskom guverneru nije dovoljno aktuelna, stoga u cilju uvećanja pozornosti treba isticati decenijama kritikovanu hipotezu kao neupitnu i činjeničnu. Kada se lokalitet (često problematično) poveže sa rimskim carem, ideje o Srbiji kao „zavičaju" careva i „civilizacijski predodređenom" tlu jednostavno se reafirmišu u popularnom diskursu i zbog svog komercijalnog potencijala podstiču stvaranje i promovisanje naučno nezasnovanih hipoteza u budućnosti.

Zaključni komentari

Zadatak arheologa je da svoje znanje i rad stave u službu savremenog društva, što podrazumeva i odgovornost da rezultate istraživanja približe zainteresovanoj publici na što jasniji i kvalitetniji način. Međutim, oblikovanje svake priče ili narativa o kulturnoj baštini predstavlja složen proces, zato što zahteva usklađivanje interesovanja publike, zasnovanosti iznetih informacija i mogućih interpretacija koje će šira javnost iz tog sadržaja izvući. Trenutni pristup jednog dela arheološke zajednice počiva na predstavi o široj javnosti kao pasivnoj, spremnoj da bez većeg otpora prihvati senzacionalistički obojene interpretacije

[47] https://www.rts.rs/lat/vesti/drustvo/1249224/srbija-zivi-po-nacelima-milanskog-edikta.html, pristupljeno jula 2026.

[48] https://www.slobodnaevropa.org/a/proslava-milanskog-edikta-u-nisu/25128126.html, pristupljeno jula 2026.

[49] https://www.juznevesti.com/komentar/Nebojsa-Ozimic/Vreme-pritajene-sramote.sr.html, pristupljeno jula 2026.

[50] https://www.rts.rs/vesti/drustvo/367001/tadic-na-otvaranju-carske-palate.html, pristupljeno jula 2026.

[51] https://www.danas.rs/vesti/drustvo/nikolic-srbija-danas-zivi-po-principima-milanskog-edikta/, pristupljeno jula 2026.

arheoloških lokaliteta ili novih otkrića, koje se plasiraju najčešće putem medija. Nesumnjivo je prisutna svest da takav pristup otvara različite mogućnosti, počevši od obezbeđivanja finansijske, političke i pravne pomoći arheologiji, sve do ostvarivanja kolektivnih ili ličnih ambicija grupe ili pojedinaca. Kao što je u radu eksplicitno rečeno, ne postoje inherentni problemi kod prilagođavanja arheologije široj, nestručnoj javnosti. Problemi nastaju kada stručnjaci odluče da povlađuju popularnim ukusima (koje, u realnosti, neposredno oblikuju) sa ciljem ostvarenja tobožnjih „viših" ciljeva arheologije, mada je u ovom kontekstu ispravno reći i arheološkog turizma.

Ovakvu kritiku ne treba shvatiti kao plod „elitizma" ili „kontrolisanja pristupa" nauci. Naprotiv, ona je bazirana na mišljenju koje priznaje potencijale kako arheologije, tako i nestručne javnosti. Drugim rečima, arheologiju percipira kao nauku koja može, postavljanjem relevantnih pitanja i isticanjem kvalitetnih primera, umnogome da oplemeni život svakog pojedinca. Sa druge strane, nestručnu javnost, sastavljenu od pojedinaca, ne doživljava kao inertne recipijente sposobne da procesuiraju samo senzacionalne verzije prošlosti. Ukoliko arheolozi žele da na etički odgovoran način predstave rezultate svojih istraživanja, treba da budu svesni svoje uloge u formiranju javnog mnjenja. Najveći problem komodifikacije i komercijalizacije rimskog nasleđa u Srbiji počiva na problematičnim autorizovanim baštinskim diskursima kojima se oba procesa realizuju, a oni se zasnivaju na poverenju i legitimitetu koje šira javnost priznaje stručnom kadru. S obzirom na to da javnost bez stručnog predznanja iz oblasti arheologije i istorije teži da veruje autoritetima, treba se češće i sa posebnom pažnjom osvrtati na etičke dimenzije u tom domenu. Tumačenje prošlosti koje stručnjaci promovišu (u medijima, u publikacijama, na lokalitetima itd) ne ostaje ograničeno na akademiju, već ima dugoročne posledice po način na koji društvo razume i koristi prošlost u svakodnevnom životu.

Pojedinosti vezane za Gamzigrad, Viminacijum i Medijanu otkrivaju samo deo problema, ali dele slične ili iste konceptualne temelje sa primerima[52] koji nisu razmotreni u ovom radu. One pokazuju da čitav narativ o carevima (navodno) rođenim na tlu Srbije nije samo rezultat pojednostavljenog tumačenja rimske prošlosti, već predstavlja širi interpretativni okvir u kojem se arheološki nalazi (selektivno) povezuju sa konkretnim carevima i tako uklapaju u *a priori* definisanu predstavu o prošlosti tla savremene Srbije. Iako arheološki podaci u mnogim slučajevima ne pružaju dovoljno osnova za takva tumačenja, veze između lokaliteta i careva kontinuirano se reprodukuju u javnosti kroz institucionalne prezentacije, medije, turističku promociju i druge oblike javnog diskursa. Na taj način arheološki lokaliteti postaju deo šireg narativa koji savremenu

[52] Zainteresovane čitaoce bih uputio da, imajući u vidu sadržaj ovog rada, obrate pažnju na prezentaciju i promociju lokaliteta poput Glaca (povezanog sa Maksimijanom Herkulijem) i Šarkamena (povezanog sa Maksiminom Dajom).

teritoriju Srbije projektuje u rimsku prošlost i prisustvo careva predstavlja kao svojevrsni, u mnogim slučajevima suptilan primer nekakvog istorijskog kontinuiteta i teritorijalne pripadnosti. Ovi primeri stoga pokazuju kako autorizovani baštinski diskursi mogu selektivno da koriste, pojednostavljuju i kontekstualno oblikuju naučne podatke radi stvaranja prihvatljive predstave o prošlosti. Oni istovremeno ukazuju na potrebu da se, pored arheoloških podataka, kritički analiziraju i načini na koje se određena tumačenja biraju, legitimišu i reprodukuju u javnosti.

Izjava

Potvrđujem da je podneti članak rezultat originalnog i nezavisnog akademskog rada autora, zasnovanog na mom sopstvenom intelektualnom naporu, analizi i interpretaciji. Tokom pripreme ovog rukopisa, autor nije koristio nijednu AI alatku za pomoć pri uređivanju radi poboljšanja gramatike i čitljivosti. Autor preuzima punu odgovornost za konačni sadržaj rada.

Peđa Perić

Reference

Appadurai, Arjun, ed. 1986. *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Arnold, Bettina. 2006. "Pseudoarchaeology and Nationalism". In *Archaeological Fantasies: How Pseudoarchaeology Misrepresents the Past and Misleads the Public*, edited by Garrett G. Fagan, 154-179. London: Routledge.

Babić, Staša. 2013. „Kakva nam arheologija treba?" *Etnoantropološki problemi* 8(3): 621-631. doi: 10.21301/eap.v8i3.1

Babić, Staša i Zorica Kuzmanović. 2015. „Balkan kao vremenska odrednica – Diskurs balkanizma u srpskoj arheologiji." *Etnoantropološki problemi* 10(3): 539-555. https://doi.org/10.21301/EAP.v10i3.1

Barton, Keith C. 2005. "Primary Sources in History: Breaking through the Myths." *The Phi Delta Kappan* 86(10): 745-753. doi:10.1177/003172170508601006

Birley, Anthony R. 2006. "Rewriting Second– and Third-Century History in Late Antique Rome: The Historia Augusta." *Classica* 19(1): 19-29. doi:10.24277/classica.v19i1.101

Chalupa, Aleš. 2007. "Roman Emperors: Gods, Men, Something Between or an Unnecessary Dilemma?" *Religio: Revue pro religionistiku* 15(2): 257-270.

Cvjetićanin, Tatjana B. 2015. „Dunavski limes u Srbiji: Uloga muzeja u interpretaciji i promociji granica Rimskog carstva." *Zbornik Narodnog muzeja* 22(1): 363-383.

Cvjetićanin, Tatjana. 2019. „Teren i javna arheologija (ili Zašto je potrebno preispitivati i naizgled jasne veze?)." *Etnoantropološki problemi* 14(3): 789–809. https://doi.org/10.21301/eap.v14i3.3

Davenport, Caillan 2012. “Soldiers and Equestrian Rank in the Third Century AD.” *Papers of the British School at Rome* 80: 89-123. doi: 10.1017/S0068246212000062

Đerković, Predrag. 2025. „Arheologija u Srbiji pred izazovima digitalnog kolonijalizma.“ *Etnoantropološki problemi* 20(3): 753-772. https://doi.org/10.21301/eap.v20i3.4

Díaz-Andreu, Margarita. 2013. “Ethics and Archaeological Tourism in Latin America.” *International Journal of Historical Archaeology* 17(2): 225-244. doi:10.1007/s10761-013-0218-1

Dietler, Michael. 2005. “The Archaeology of Colonization and the Colonization of Archaeology: Theoretical Challenges from an Ancient Mediterranean Colonial Encounter.” In *The Archaeology of Colonial Encounters*, edited by G. J. Stein, 33–68. Santa Fe: School of American Research Press.

Dujmović, Mauro. 2019. „Komercijalizacija kulturne baštine u turizmu.“ *Socijalna ekologija* 28(2). 145-161. https://doi.org/10.17234/SocEkol.28.2.3

Hall, Derek R. 2004. *Tourism and Transition: Governance, Transformation and Development*. Wallingford: CABI Publishing.

Hamilakis, Yannis. 2007. “From Ethics to Politics.” In *Archaeology and Capitalism: From Ethics to Politics*, edited by Yannis Hamilakis and Philip Duke, 15-40.

Holtorf, Cornelius. 2007. “Can You Hear Me at the Back? Archaeology, Communication and Society.” *European Journal of Archaeology* 10(2–3): 149–165. https://doi.org/10.1177/1461957108095982

Jovanović, Aleksandar. 2006. *Tlo Srbije: Zavičaj rimskih careva*. Beograd: Princip Bonart Press.

Kohl, Philip L. 1998. “Nationalism and Archaeology: On the Construction of Nations and the Reconstructions of the Remote Past.” *Annual Review of Anthropology* 27: 223-246. https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.27.1.223

Kuzmanović, Zorica i Vladimir Mihajlović. 2018. „Rimski carevi i konstrukcija identiteta u savremenoj Srbiji.“ In *Bolja prošlost: Izmišljanje tradicije i novi identiteti*, 125-144. Beograd: Evoluta.

Layton, Robert, and Gillian Wallace. 2006. “Is Culture a Commodity?” In *The Ethics of Archaeology: Philosophical Perspectives on Archaeological Practice*, edited by Chris Scarre and Geoffrey Scarre, 46-68. Cambridge University Press.

Ljubomirović, Irena. 2019. „Antičko kulturno nasleđe Niša.“ *Leskovački zbornik* 59: 63-71.

Marković, Jelica i Marko Petrović. 2012. „Turistička valorizacija arheološkog nalazišta ‘Viminacijum’ prema modelu Hilari du Kros.“ *Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo* 41: 248-262.

Mazurkiewicz, Piotr. 2012. “Edict of Milan and Religious Freedom.” In *The Edict of Milan (313-2013): A Basis for Freedom of Religion or Belief?*, edited by Mirjana Prljević, 35-42. Belgrade: Association of Nongovernmental Organizations of SEE – CIVIS.

Mihajlović, Vladimir. 2013. “Genius loci Balkani: recepcija prošlosti i konstruisanje akademskog narativa o balkanskom nasleđu.” *Etnoantropološki problemi* 8(3): 779-803. https://doi.org/10.21301/EAP.v8i3.8

Mihajlović, Vladimir. 2023. *Rimsko nasleđe u Srbiji: Nauka, prosveta i javnost*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.

Milosavljevic, Monika. 2022. „Od etnickog determinizma do epistemičkog optimizma: kriticka istorija nedavne proslosti srpske arheologije.“ *Etnoantropoloski problemi* 17(3). https://doi.org/10.21301/eap.v17i3.1

Milosavljevic, Monika i Aleksandar. Palavestra. 2017. „Zloupotreba prirodnih nauka u (pseudo)arheologiji.“ *Etnoantropoloski problemi* 12(3): 825-851. https://doi.org/10.21301/EAP.V12I3.8

Mlađenović, Marijana Ž. 2022. „Tri Konstantinova grada.“ *Leskovački zbornik* 62: 33-46.

Mrđić, Nemanja et al. 2010. “Itinerarium Romanum Serbiae – Putevima rimskih imperatora po Srbiji: Kulturno nasleđe u službi turizma i održivog razvoja.” In *Unapređenje turizma kao faktor razvoja privrede Republike Srbije*, ur. Pero Petrović Vidoje Golubović, 444-454. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Murphy, Larry E. et al. 1995. “Commercialization: Beyond the Law, or Above It? Ethics and the Selling of the Archaeological Record.” In *Ethical Issues in American Archaeology: Challenges for the 1990s*, edited by Mark Lynott and Alison Wylie.. Washington, D.C: Society for American Archaeology.

Mutie, Jeremiah. 2021. “A Critical Examination of the Church’s Reception of Emperor Constantine’s Edict of Milan of AD 313.” *Perichoresis* 19(4): 35-54. doi:10.2478/perc-2021-0023

Nenadović, Aca. 1958. *Mediana – Niš u rimsko doba*. Niš.

Oldham, Mark. 2018. “Bridging the Gap: Classification, Theory and Practice in Public Archaeology.” *Public Archaeology* 16(3-4): 214-229. doi:10.1080/14655187.2017.1499398

Palavestra, Aleksandar. 2011. „U službi kontinuiteta: Etno-arheologija u Srbiji.“ *Etnoantropološki problemi* 6(3): 579-594. https://doi.org/10.21301/eap.v6i3.2

Pásztori Kupán, István. 2019. “Emperor Constantine I and the Principles of Property Restoration in the Edict of Milan.” In *Church and State: Theological Reflections in the Hungarian Reformed Churches and in the Korean Protestant Churches*, edited by Ábraham Kovács, Jaeshik Shin, István Pásztori-Kupán and Jooseop Keum. Debrecen, Debrecen Reformed Theological University, Gwangju: Honam Theological University and Seminary.

Perić, Peđa. 2024. *Narativ Tlo Srbije, zavičaj rimskih careva: Istorijat, naučna zasnovanost i etički problemi*. Master teza, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Perić, Peđa. 2026. „O ‘beogradskom’ poreklu rimskog cara Jovijana.“ *Etnoantropološki problemi* 21(1): 353-376. https://doi.org/10.21301/v21i1.14

Petrović, Petar. 1976. *Niš u antičko doba*. Niš: Gradina.

Petrović, Petar. 1993. „Naissus – Zadužbina cara Konstantina.“ In *Rimski carski gradovi i palate*, ur. Dragoslav Srejović, 57-81. Beograd: Galerija SANU.

Popović, Ivana. 2010. „Predgovor.” In *Felix Romuliana – Gamzigrad*, ur. Ivana. Popović, 7-10. Beograd: Arheološki institut.

Richardson, Lorna-Jane and Jaime Almansa-Sánchez. 2015. “Do You Even Know What Public Archaeology Is? Trends, Theory, Practice, Ethics.” *World Archaeology* 47(2): 194-211. http://dx.doi.org/10.1080/00438243.2015.1017599

Scarre, Chris and Geoffrey Scarre, eds. The Ethics of Archaeology: Philosophical Perspectives on Archaeological Practice. Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage*. London: Routledge.
Strobel, Karl. 2007. "Strategy and Army Structure between Septimius Severus and Constantine the Great." In *A Companion to the Roman Army*, edited by Paul Erdkamp, 267-284.
Ucko, Peter. 2016. "Foreword." In *Archaeological Displays and the Public: Museology and Interpretations*, edited by P. M. McManus, ix-xi.
Vasić, Miloje, Gordana Milošević, Nadežda Gavrilović Vitas i Vesna Crnoglavac. 2018. *Konstantinova vila u Medijani*. Niš: Narodni muzej.
Vulić, Nikola. 1924. „Konstantin Veliki." *Bratstvo* 17: 15-26.
Vulić, Nikola. 1925. „Znameniti ljudi starog doba u našoj zemlji." *Bratstvo* 18: 1-20.
Vulić, Nikola. 1926. „Vojvodina u najstarije doba." *Književni Sever* 2: 226-228.
Zúñiga, Federico. 2014. "Nuevos usos del patrimonio arqueológico de El Tajín, a través de los procesos de turistificación, mercantilización y espectacularización." *Anales de Antropología* 48(2): 151-182. doi:10.1016/S0185-1225(14)70247-4
Živić, Maja. 2010. „Gamzigrad: Ime, položaj, ekonomski potencijali." In *Felix Romuliana – Gamzigrad*, ur. Ivana Popović, 15-20. Beograd: Arheološki institut.

Izvori

Ammianus Marcellinus. 2009. *Res Gestae*. Translated by Charles Duke Yonge. Project Gutenberg eBook. https://www.gutenberg.org/cache/epub/28587/pg28587-images.html.
Eutropius. 1886. *Breviarium Historiae Romanae*. In *Justin, Cornelius Nepos, and Eutropius*, translated by J. S. Watson, 401–505. London: George Bell and Sons.
Historia Augusta. Translated by David Magie. Loeb Classical Library edition. https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Historia_Augusta/home.html.
Pseudo-Aurelius Victor. 2009. *Epitome de Caesaribus*. Translated by Thomas M. Banchich. 2nd ed. Canisius College Translated Texts 1. Buffalo, NY: Canisius College.
Socrates Scholasticus. 1890. *Historia Ecclesiastica*. Translated by Andrew C. Zenos. In *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Second Series, vol. 2, edited by Philip Schaff and Henry Wace. Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co.
Zosimus. 1814. *Historia Nova*. Translated by anonymous. London: Green & Chaplin.

Peđa Perić
Department of Archaeology,
Faculty of Philosophy, University of Belgrade
pedjapericarh@gmail.com

Commodification and Commercialization of Roman Heritage in Serbia: Ethical Issues

The commodification and commercialization of archaeological material and sites encompass various aspects of commercial activity within the discipline of archaeology. Commodification is the process through which cultural heritage is transformed into a profit-oriented product, often with negative consequences for its authenticity or scientific validity. Meanwhile, the commercialization of cultural heritage refers to activities aimed at increasing and/or consolidating the market for related goods or services. Both processes are evident at Roman-period sites in Serbia, where they generate several problems from the standpoint of professional ethics. The broader context of promoting the Roman period in Serbia also includes other problematic elements, such as the idea of *genius loci* (*the spirit of a place*) and the narrative of "Serbia, homeland of Roman emperors," which are mutually interconnected. In this way, Roman heritage is (mis)used as a convenient tool for shaping a heritage discourse that insists on the supposed prestige of this classical heritage and the unique status of the land on which we live. The result is the emergence of arbitrary conclusions and unfounded hypotheses applied to Roman cultural heritage. This paper aims to highlight the ethical (and scientific) issues inherent in current methods used to promote Roman heritage, drawing on specific examples from Gamzigrad, Viminacium, and Mediana. Through the analysis of these individual cases, it becomes evident that the promotion of Roman cultural heritage in Serbia often falls within the framework of populist archaeologies (rather than popular ones), which can have far-reaching consequences by disseminating inaccurate information and/or (indirectly) encouraging nationalist tendencies.

Keywords: public archaeology, archaeological ethics, Roman period, commodification, commercialization

Primljeno / Received: 20. 07. 2026.
Prihvaćeno / Accepted for publication: 15. 08. 2026.